ЗАМЕТІЛЬ

Коні мчаться вдалині

Сніжними полями.

Ось і церква в стороні

Блимає огнями.

.....

Враз метелиця з пітьми

Снігом завихрила;

Чорний ворон над саньми

Розчепірив крила.

В віщім стогоні — печаль.

Коні полохливі

Чутко дивляться у даль,

Підійнявши гриви...

Жуковський.

В кінці 1811 року, в епоху, нам достопам'ятну, жив у Своєму маєтку Ненарадове добрий Гаврило Гаврилович Р **. Він славився на всю округу гостинністю і привітністю; сусіди весь час їздили до нього поїсти, попити, пограти по п'ять копійок в бостон з його дружиною, а деякі для того, щоб подивитися на дочку їхню, Марію Гаврилівну, стрункy, бліду і сімнадцятилітню дівчину. Вона вважалася багатою нареченою, і багато хто ладив її за жінку собі або своїм синам.

Марія Гаврилівна виховалась на французьких романах, отже була закохана. Предмет, обраний нею, був бідний армійський прапорщик, який приїхав у своє село у відпустку. Само собою зрозуміло, що юнак палав таким же пристрасним коханням, і що батьки його коханої, помітивши їх взаємну прихильність, заборонили дочці про нього й думати, а його приймали гірше, ніж відставного засідателя. Наші закохані листувалися і щоденно зустрічалися на самоті в сосновому гаю або біля старої каплиці. Там вони клялися один одному в вічному коханні, нарікали на долю і робили всілякі припущення. Листуючись і розмовляючи таким чином, вони (що цілком природно) дійшли до такого висновку: коли ми один без одного дихати не можемо, а воля жорстоких батьків перешкоджає нашому щастю, то чи не можна нам буде обійтися без неї? Зрозуміло, що це щасливе рішення спершу спало на думку молодому чоловікові, і що воно дуже сподобалось романічній уяві Марії Гаврилівни.

Настала зима і припинила їх побачення; але листування ще пожвавішало. Володимир Миколайович в кожному листі благав її звіритися на нього, обвінчатися таємно, переховуватися деякий час, кинутися потім до ніг батькам, які, звичайно, будуть зворушені, нарешті, героїчною вірністю і нещастям закоханих, і скажуть їм неодмінно: — Діти! ідіть в наші обійми.

Марія Гаврилівна довго вагалася; багато планів утечі було відхилено. Нарешті вона погодилася: в призначений день вона повинна була не вечеряти і піти до своєї кімнати, пославшись на головний біль. Служниця її була у змові; обидві вони мали вийти в сад через ґанок на чорному ході, за садом знайти готові сани, сісти в них і їхати за п'ять верст від

Ненарадового в село Жадрине, прямо до церкви, де Володимир уже повинен був на них чекати.

Напередодні вирішального дня Марія Гаврилівна не спала всю ніч; вона укладала свої речі, ув'язувала білизну і плаття, написала довгого листа до однієї чутливої панночки, її подруги, другого до своїх батьків. Вона прощалася з ними у найбільш зворушливих висловах, виправдовувала свою провину непереборною силою пристрасті і закінчувала тим, що найщасливішою хвилиною життя вона вважатиме ту, коли їй дозволено буде кинутися до ніг найдорожчих батьків. Запечатавши обидва листи тульською печаткою, на якій зображені були два палаючих серця з належним написом, вона кинулася на постіль перед самим світанком і задрімала; але й тут жахливі марення щохвилини її будили. То здавалося їй, що в ту хвилину, коли вона сідала в сани, щоб їхати вінчатися, батько зупиняв її, нестерпно швидко волік її по снігу і кидав у темне, бездонне підземелля... і вона летіла стрімголов з невимовним завмиранням серця; то бачила вона Володимира, що лежав на траві, блідий, закривавлений. Він, умираючи, благав її пронизливим голосом скоріше з ним повінчатися... інші страхітливі, безглузді видіння пробігали перед нею одно за одним. Нарешті вона встала, блідіша, ніж завжди, із справжнім головним болем. Батько й мати помітили її неспокій, їх ніжне піклування і безперестанні запитання: що з тобою, Машо? чи не хвора ти, Машо? краяли її серце. Вона старалася їх заспокоїти, вдавати з себе веселу, і не могла. Настав вечір. Думка, що вже востаннє проводить вона день серед своєї родини, стискувала її серце. Вона була ледве жива; вона потай прощалася з усіма людьми, з усіма речами, що її оточували. Подали вечеряти; серце її сильно забилося. Тремтячим голосом сказала вона, що їй вечеряти не хочеться, і почала прощатися з батьком і матір'ю. Вони її поцілували і, як завжди, благословили: вона мало не заплакала. Прийшовши до своєї кімнати, вона кинулася в крісло і залилася слізьми. Служниця почала умовляти її заспокоїтися і підбадьоритись. Усе було готово. Через півгодини Маша повинна була назавжди залишити батьківський дім, свою кімнату, тихе дівоче життя... Надворі була заметіль; вітер завивав, віконниці тряслись і стукали; все здавалося їй погрозою і сумною прикметою. Скоро в домі все затихло й заснуло. Маша

обкуталася шаллю, наділа теплий капот, взяла в руки шкатулку свою і вийшла на задній ґанок. Служниця несла за нею два клунки. Вони вийшли в сад. Заметіль не втихала; вітер дув назустріч, наче силкувався зупинити молоду злочинницю. Вони насилу дійшли до кінця саду. На дорозі сани чекали на них. Коні, промерзнувши, не стояли на місці; кучер Володимира походжав перед голоблями, стримував баских коней. Він допоміг панночці і її служниці усістися і вкласти клунки і шкатулку, взяв віжки, і коні полетіли. Доручивши панночку піклуванню долі і вправності Терешка-кучера, повернемося до молодого нашого коханця.

Цілий день Володимир був у роз'їзді. Вранці відвідав він жадринського священика; насилу з ним домовився; потім поїхав шукати свідків між сусідніми поміщиками. Перший, до кого з'явився він, відставний сорокалітній корнет Дравін, погодився з охотою. Ця пригода, запевняв він, нагадувала йому колишні часи і гусарські витівки. Він умовив Володимира залишитися в нього пообідати і запевнив його, що за іншими двома свідками справа не стане. І дійсно, зразу ж після обіду з'явилися землемір Шміт з вусами і шпорами, і син капітан-справника, хлопчина років шістнадцяти, який недавно вступив в улани. Вони не тільки прийняли пропозицію Володимира, але навіть поклялися, що готові пожертвувати для нього життям. Володимир в захопленні обняв їх і поїхав додому готуватися.

Уже давно смеркало. Він відправив свого надійного Терешка в Ненарадове з своєю тройкою і з докладним, ґрунтовним наказом, а для себе звелів запрягати коня в невеличкі однокінні сани, і сам без кучера поїхав у Жадрине, куди години через дві мала прибути і Марія Гаврилівна. Дорога була йому знайома, а їзди всього двадцять хвилин.

Та ледве Володимир виїхав за околицю в поле, як подув вітер і піднялась така заметіль, що в нього потемніло в очах. В одну хвилину дорогу занесло; все навколо зникло в імлі мутній і жовтуватій, крізь яку летіли білі лапаті сніжини; небо злилося з землею. Володимир опинився в полі і марне намагався знову потрапити на дорогу; кінь брів навмання і щохвилини то в'їжджав на замет, то провалювався в яму; сани раз у раз

перекидались.— Володимир старався лише, щоб не згубити потрібного напрямку. Але йому здавалося, що вже минуло більше як півгодини, а він не доїжджав до жадринського гаю. Минуло ще близько десяти хвилин; гаю все не було ще видно. Володимир їхав полем, порізаним глибокими ярами. Заметіль не затихала, небо не прояснялося. Кінь почав приставати, а з Володимира піт котився градом, незважаючи на те, що він щохвилини був по пояс у снігу.

Нарешті він побачив, що їде не в той бік. Володимир зупинився: почав думати, пригадувати, міркувати, і переконався, що йому потрібно було взяти праворуч. Він поїхав праворуч. Кінь його ледве ступав. Вже з годину був він у дорозі. Жадрине мало бути недалеко. Але він їхав, їхав, а поле тягнулося без кінця. Весь час замети та яри; щохвилини сани перекидалися, щохвилини він їх піднімав. Час ішов; Володимир починав дуже непокоїтися.

Нарешті осторонь щось почало чорніти. Володимир повернув туди. Наближаючись, побачив він гай. Слава богу, подумав він, тепер близько. Він поїхав понад гаєм, сподіваючись зразу ж потрапити на знайому дорогу або об'їхати навколо гаю. Жадрине було зразу за ним. Незабаром найшов він дорогу і в'їхав у темряву дерев, оголених зимою. Вітер не міг тут лютувати; дорога була гладенька; кінь підбадьорився, і Володимир заспокоївся.

Але він їхав, їхав, а Жадрина не було видно; гаєві не було кінця. Володимир з жахом побачив, що він заїхав у незнайомий ліс. Розпач охопив його. Він ударив коня; бідолашна тварина побігла була риссю, але швидко почала приставати і через чверть години пішла повільною ходою, незважаючи на всі зусилля нещасного Володимира.

Помалу дерева почали рідшати, і Володимир виїхав з лісу; Жадрина не видно було. Мало бути десь біля півночі. Сльози бризнули ъ його очей, він поїхав наугад. Негода вщухла, хмари розходилися, перед ним лежала рівнина, встелена білим хвилястим килимом. Ніч була досить ясна. Він побачив недалеко сільце, яке складалося з чотирьох чи п'яти дворів.

Володимир поїхав до нього. Біля першої хатини він зіскочив із саней, підбіг до вікна і почав стукати. Через кілька хвилин дерев'яна віконниця піднялася, і старик висунув свою сиву бороду. "Чого тобі треба?" —Чи далеко Жадрине? — "Жадрине чи далеко?" — Так, так! Чи далеко? — "Недалечко; верст з десяток буде". Почувши це, Володимир схопив себе за голову і застиг, як людина, засуджена на смерть.

"А звідки ти?" — казав далі старий. Володимир не мав сили відповісти на питання.— Чи не можеш ти, старий,— сказав він,— достати мені коней до Жадрина? — "Які у нас коні",— відповів мужик.— Та чи не можу взяти хоч провідника? Я заплачу, скільки йому захочеться.— "Зажди,— сказав старик, опускаючи віконницю,— я тобі сина вишлю; він тебе проведе". Володимир почав чекати. Не пройшло й хвилини, як він знов почав стукати.— Де ж твій син? — "Зараз вийде, взувається. А може, ти змерз? зайди погрітися".—Дякую, висилай скоріше сина.

Ворота заскрипіли. Хлопець вийшов з палицею і пішов попереду, то показуючи, то відшукуючи дорогу, сніговими заметами.

— Котра година?—запитав його Володимир.— "Та вже скоро розвидниться",— відповів молодий мужик. Володимир не говорив уже ні слова.

Співали півні і вже було видно, коли добралися вони до Жадрина. Церква була замкнута. Володимир заплатив провідникові і поїхав у двір до священика. У дворі тройки його не було. Яка звістка чекала його!

Але вернімось до добрих ненарадовських поміщиків і подивимося, що там у них діється.

А нічого.

Старі прокинулись і вийшли до вітальні. Гаврило Гаврилович в ковпаку та байковій куртці, Парасковія Петрівна у шлафроку на ваті.

Подали самовар, і Гаврило Гаврилович послав молоду служницю довідатись у Марії Гаврилівни, як її здоров'я і як вона спочивала. Служниця повернулася, заявивши, що панночка спочивала, мовляв, погано, але їй тепер легше, і що вона, мовляв, зараз прийде до вітальні. Справді, двері відчинились, і Марія Гаврилівна підійшла привітатися з татуньом і з матінкою.

"Як твоя голова, Машо?" — запитав Гаврило Гаврилович.— "Краще, татуню,— відповіла Маша.— "Ти, напевне, Машо, вчора вчаділа",— сказала Парасковія Петрівна.— "Можливо, матусю",— відповіла Маша.

День минув благополучно, але вночі Маша занедужала. Послали в місто по лікаря. Він приїхав надвечір і застав хвору в маренні. Почалася сильна гарячка, і нещасна хвора два тижні була на краю могили.

Ніхто в домі не знав про задуману втечу. Листи, які Маша перед цим написала, були спалені; її покоївка нікому ні про що не говорила, боячись гніву панів. Священик, відставний корнет, вусатий землемір і маленький улан були скромні, і недарма. Терешко-кучер ніколи нічого зайвого не говорив, навіть і під чаркою. Таким чином таємницю зберігало більше ніж півдюжини змовників. Але Марія Гаврилівна сама в безперестанному маренні виказувала свою таємницю. Проте її слова так ні з чим не в'язалися, що мати, яка не відходила від її постелі, могла зрозуміти з них лише те, що дочка її була смертельно закохана у Володимира Миколайовича, і що, мабуть, любов була причиною її хвороби. Вона радилася з своїм чоловіком, з деякими сусідами, і зрештою всі одностайно вирішили, що, видно, така доля в Марії Гаврилівни, що судженого конем не об'їдеш, що бідність не порок, що жити не з багатством, а з людиною, і таке інше. Моральні приказки бувають надзвичайно корисні у тих випадках, коли ми від себе мало що можемо вигадати собі на виправдання.

Тимчасом панночка почала видужувати. Володимира Давно не видно було в домі Гаврила Гавриловича. Він був наляканий звичайним прийомом. Вирішили послати за ним і повідомити про несподіване щастя:

згоду на шлюб. Але як здивувалися ненарадовські поміщики, коли у відповідь на їх запрошення одержали вони від нього напівбожевільного листа! Він заявляв їм, що нога його ніколи не буде в їх домі, і просив забути про нещасного, для якого смерть залишається єдиною втіхою. Через кілька днів узнали вони, що Володимир виїхав в армію. Це було в 1812 році.

Довго не сміли розказати про це видужуючій Маші. Вона ніколи не згадувала про Володимира. Пізніше, через кілька місяців, знайшовши його ім'я серед важко поранених, що відзначилися під Бородіним, вона знепритомніла, і боялись, щоб до неї знову не повернулася гарячка. Однак, слава богу, непритомність пройшла без усяких наслідків.

Інше горе спіткало її: Гаврило Гаврилович помер, залишивши її спадкоємницею всього маєтку. Але спадщина не тішила її; Марія Гаврилівна щиро поділяла горе бідної Парасковії Петрівни, клялася ніколи з нею не розлучатися; обидві вони покинули Ненарадове, місце сумних споминів, і переїхали жити в ***ський маєток.

Женихи упадали і тут біля гарної і багатої нареченої, але вона нікому не подавала ні найменшої надії. Мати іноді умовляла її вибрати собі друга; Марія Гаврилівна хитала головою і задумувалася. Володимира вже не було: він помер у Москві, напередодні вступу французів. Пам'ять про нього здавалася священною для Маші, принаймні вона зберігала все, що могло нагадати про нього: книжки, які він колись читав, його малюнки, ноти і вірші, ним переписані для неї. Сусіди, дізнавшись про все, дивувалися з її постійності і з цікавістю чекали героя, який мав би нарешті подолати сумну вірність цієї незайманої Артемізи.

Тимчасом війна з славою була закінчена. Полки наші поверталися з-за кордону. Народ біг їм назустріч. Музика грала завойовані пісні: Vive Henri Quatre*, тирольські вальси й арії із Жоконда. Офіцери, що пішли в похід майже дітьми, поверталися, змужнівши на бранному повітрі, обвішані хрестами. Солдати весело розмовляли між собою, домішуючи щохвилини в розмову німецькі і французькі слова. Незабутній час! Час

слави і захоплення! Як сильно билося російське серце при слові вітчизна! Які солодкі були сльози побачення! З якою одностайністю ми поєднували почуття народної гордості і любові до государя! А для нього, яка це була хвилина!

Жінки, російські жінки були тоді незрівнянні. Звичайна холодність їх зникла, їхнє захоплення було справді чарівне, коли, зустрічаючи переможців, кричали вони; ура!

І вгору чепчики злітали.

Хто з тодішніх офіцерів не визнає, що російський жінці зобов'язаний він був найбільшою, найціннішою нагородою?..

В цей блискучий час Марія Гаврилівна проживала з матір'ю в*** губернії і не бачила, як обидві столиці святкували повернення військ. Але в повітах і селах загальне захоплення, мабуть, було ще більше. Поява в цих містах офіцера була для нього справжнім торжеством, і коханцеві у фраку погано було в його сусідстві.

Ми вже говорили, що, незважаючи на її холодність, Марія Гаврилівна, як і раніш, оточена була претендентами. Але всім довелося відступитися, коли з'явився в її замку поранений гусарський полковник Бурмін, з Георгієм у петлиці і з інтересною блідістю, як говорили тамошні панночки, йому було близько двадцяти шести років. Він приїхав у відпустку в свої маєтки, що були по сусідству із селом Марії Гаврилівни. Марія Гаврилівна дуже його відзначала. При ньому постійна задумливість її оживлялася. Не можна було сказати, щоб вона з ним кокетувала; але поет, помітивши її поведінку, сказав би:

Se amor non e, che dunque?..*

Бурмін був справді дуже милий молодий чоловік. Він мав саме такий розум, який подобається жінкам: розум пристойності і спостережливості,

без усяких претензій і безжурно насмішкуватий. Поводився він з Марією Гаврилівною просто і вільно; але, що б вона не сказала або не зробила, душа і погляди його так за нею і стежили. Він здавався вдачі тихої і скромної, але чутка ходила, що колись він був страшенним гульвісою, і це не шкодило йому в очах Марії Гаврилівни, що (як і всі молоді дами взагалі) залюбки вибачала витівки, які виявляли сміливість і палкість характеру.

Але найбільше... (більш за його ніжність, більш за приємну розмову, більш за інтересну блідість, більш за перев'язану руку) мовчанка молодого гусара більш за все збуджувала її цікавість і уяву. Марія Гаврилівна не могла не признатись у тому, що вона йому дуже подобалася; напевне й він, з своїм розумом і досвідченістю, зумів уже помітити, що вона давала перевагу йому: чому ж досі вона не бачила його біля своїх ніг і ще не чула його освідчення? Що стримувало його? несміливість, нерозлучна ?з справжньою любов'ю, гордість чи кокетство хитрого зальотника? Це було для неї загадкою. Подумавши гарненько, вона вирішила, що несміливість була тому єдиною причиною, і поклала підбадьорити його більшою уважністю і, залежно від обставин, навіть ніжністю. Вона готувала розв'язку найбільш несподівану і нетерпляче чекала хвилини романічного освідчення. Таємниця, яка б вона не була, завжди важка для жіночого серця, її воєнні дії привели до бажаного успіху: принаймні Бурмін впав у таку задуму, і чорні очі його з таким вогнем зупинялися на Марії Гаврилівні, що рішуча хвилина, здавалося, вже близька. Сусіди говорили про весілля, як про справу вже закінчену, а добра Парасковія Петрівна раділа, що дочка її, нарешті, знайшла собі достойного жениха.

Якось, коли старенька сама сиділа в вітальні, розкладаючи гран-пасьянс, до кімнати зайшов Бурмін і відразу запитав про Марію Гаврилівну. "Вона в саду,— відповіла старенька,— підіть до неї, а я вас буду тут чекати". Бурмін пішов, а старенька перехрестилася і подумала: а може, справа сьогодні ж і кінчиться!

Бурмін застав Марію Гаврилівну біля ставка, під вербою, з книгою в руках і в білім платті, як справжню героїню романа. Після перших запитань Марія Гаврилівна навмисне перестала підтримувати розмову, підсилюючи таким чином взаємне замішання, якого можна було позбутися хіба лише раптовим і рішучим освідченням. Так і сталося: Бурмін, відчуваючи своє скрутне становище, заявив, що давно шукав нагоди відкрити їй своє серце, і попросив хвилинку уваги. Марія Гаврилівна закрила книгу і опустила очі на знак згоди.

"Я вас люблю,— сказав Бурмін,— я вас люблю жагуче..." (Марія Гаврилівна почервоніла і схилила голову ще нижче). "Я вчинив необережно, віддаючись милій звичці, звичці бачити і чути вас щоденно..." (Марія Гаврилівна вгадала перший лист St.-Preux*. "Тепер уже пізно чинити опір долі моїй; згадка про вас, ваш любий, незрівнянний образ віднині буде мукою і радістю життя мого; але мені ще залишається виконати важкий обов'язок—відкрити вам жахливу таємницю і покласти між нами непереборну перешкоду..." "Вона завжди існувала,— швидко перебила Марія Гаврилівна,— я ніколи не могла бути ватою дружиною..." — "Знаю,— відповів він їй тихо,— знаю, що колись ви любили, але смерть і три роки вболівань... Добра, люба Марія Гаврилівна! Не позбавляйте мене останньої втіхи: думка, що ви погодилися б зробити мене щасливим, коли б... мовчіть, бога ради, мовчіть. Ви терзаєте мене. Так, я знаю, я відчуваю, що ви були б моєю, але — я найнещасливіше створіння... я одружений!"

Марія Гаврилівна глянула на нього здивовано.

— Я одружений,— продовжував Бурмін,— я одружений уже четвертий рік і не знаю, хто моя дружина, і де вона, і чи побачуся я з нею коли-небудь!

— Що ви кажете? — скрикнула Марія Гаврилівна,— як це дивно! Продовжуйте; я розповім опісля... але продовжуйте, будьте ласкаві.

— На початку 1812 року,—сказав Бурмін,—я поспішав у Вільно, де стояв наш полк. Приїхавши якось на станцію пізно ввечері, я звелів було швидше запрягати коней, як раптом піднялася страшенна заметіль, і доглядач і ямщики радили мені перечекати. Я їх послухався, але якийсь незрозумілий неспокій оволодів мною; здавалося, що хтось мене так і штовхав. А заметіль все не вщухала, я не витримав, наказав знову запрягати і поїхав у саму бурю. Ямщикові заманулося їхати рікою, щоб скоротити нам дорогу на три версти. Береги була занесені; ямщик проїхав мимо того місця, де виїжджали на дорогу, і таким чином опинилися ми в незнайомій стороні. Буря не вщухала; я побачив вогник і звелів їхати туди. Ми приїхали в село; в дерев'яній церкві світилося. Церква була відчинена, за оградою стояло кілька саней; на паперті ходили люди: "Сюди! сюди!" — закричало кілька голосів. Я звелів ямщикові під'їхати. "Змилуйся, де ти забарився? — сказав мені хтось,— наречена непритомна; піп не знає, що робити; ми готові були їхати назад. Виходь же скоріше!" Я мовчки зіскочив із саней і ввійшов у церкву, ледве освітлену двома чи трьома свічками. Дівчина сиділа на лавочці в темному кутку церкви; друга терла їй виски. "Слава богу,— сказала ця,—нарешті ви приїхали. Ледве було ви панночку не заморили". Старий священик підійшов до мене з запитанням: "Накажете розпочинати?"— "Розпочинайте, розпочинайте, батюшко",— відповів я розгублено. Дівчину підвели. Вона видалась мені не поганою... Незрозуміла, непробачна легковажність... я став біля неї перед налоєм; священик поспішав; три мужчини і покоївка підтримували наречену і зайняті були тільки нею. Нас повінчали. "Поцілуйтеся",— сказали нам. Дружина моя повернула до мене бліде своє обличчя. Я хотів був її поцілувати... Вона скрикнула: "Ай, не він! не він!" і упала знепритомніла. Свідки вп'ялися в мене зляканими очима. Я повернувся, вийшов із церкви без усякої перешкоди, кинувся в кибитку і закричав: "поганяй!"

— Боже мій! — закричала Марія Гаврилівна,— і ви не знаєте, що сталося з бідною вашою дружиною?

— Не знаю,— відповів Бурмін,— не знаю, як зветься село, де я вінчався; не пам'ятаю, з якої станції поїхав. В той час я так мало надавав

значення злочинній моїй витівці, що, від'їхавши від церкви, заснув і прокинувся на другий день вранці, на третій уже станції. Слуга, який був тоді зі мною, помер у поході, так що я не маю й надії відшукати ту, з якою пожартував я так жорстоко і яка тепер так жорстоко відомщена.

— Боже мій, боже мій! — сказала Марія Гаврилівна, схопивши його руку; — так це були ви? І ви не пізнаєте мене?

Бурмін поблід... і кинувся їй до ніг...